

5. Стефанік В. Камінний хрест. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=336>.
6. Туницька М. Семантико-граматичні типи фразеологізмів в художній тканині новели Василя Стефаніка «Камінний хрест». *Limbaș și context*. 2012. №2. С. 99–104.
7. Франко І. До Бразилії! URL : <https://www.i-franko.name/uk/Verses/DavnjeJNove/DoBrazyliji.html>
8. Шарова Т. Літературний процес 20-х років ХХ століття і механізми формування політичного дискурсу. *European Applied Sciences*. ORT Publishing. Stuttgart. 2018. №2. С. 28–30.
9. Шостак О. Фольклорні джерела поетичного циклу Івана Франка «До Бразилії». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Філологічні науки. 2016. №2. С. 286–292.
10. Шостак О. Цикл Івана Франка «До Бразилії»: грані композиції та поетичної мови. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Філологічні науки (літературознавство). 2017. С. 271–279.

Чуйко А.В.

здобувачка вищої освіти

Землянська А.В.

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української і зарубіжної літератури

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

**КАТЕГОРІЇ «СВОГО» / «ЧУЖОГО» В УКРАЇНСЬКОМУ
ПИСЬМЕННОЦЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ 1940-Х РОКІВ
(на матеріалі роману М. Гримич «Клавка»)**

Анотація. У статті розкриваються особливості існування письменницького середовища в Україні 40-х рр. ХХ ст. Акцентовано увагу на функціонуванні в тексті категорій «свого / чужого» в аспекті культури і побуту персонажів твору.

Ключові слова: своя / чужа культура, документалістика, контраст, письменницьке середовище, Спілка письменників.

Chuiko A., Zemlianska A. Categories of «One's Own» / «Alien» in the Ukrainian Writing Environment of the 1940s (Based on the Novel by M. Hrymych «Klavka»). The article reveals the peculiarities of the existence of the writing environment in Ukraine in the 40's of the XXth century. Emphasis is placed on the functioning of the categories of «one's own / alien» in the aspect of culture and everyday life of the characters of the novel.

Key words: *one's own / alien culture, documentary, contrast, writing environment, Writers' Union.*

Роман «Клавка» Марини Гримич від самої своєї появи гучно увійшов у вітчизняний літературний процес. Причиною тому стала й цікава тема, і особливе використання авторкою архівних матеріалів, майстерне вплетення документалістики в художню оповідь тощо.

Так, у романі розповідається про життя 1940-х років у Радянському Союзі, зокрема твір нас занурює в перипетії у Спілці письменників України та інтимне життя тамтешньої секретарки. Головна героїня, машиністка Клавка, ніби знаходиться між двох світів: творчим, письменницьким, із тогочасним пригніченням авторів верхівкою влади, та приземленим, побутовим, де прості люди в післявоєнну добу знаходяться на межі бідності. Впродовж усього твору можна прослідкувати постійне зіткнення категорій «своє / чуже», що простежується у різних культурних площинах. У книзі такі зіставлення виглядають дещо іронічно, адже в СРСР, за ідейними переконаннями, всі мали бути рівними, але роман відкриває читачам очі на зовсім інші реалії.

Насамперед, ідеться про матеріальну нерівність, дуже контрастні умови існування людей різних прошарків суспільства. Друга світова війна та її наслідки зачепили всіх, навіть у будинку РОЛІТ, де здавалося би, живе інтелігенція, важливі для держави люди, які мали формувати свідомість пересічних громадян. При цьому, далеко не всі письменники мали гарні умови існування.

Щодо самої Клавки, то ми дізнаємося, що у 1937 р. вона втратила свого батька, інженера «Ленінської кузні», а згодом і маму. В маленькій дівчинки залишилися лише бабуся з дідусем, тож «*понизився їхній житловий статус від панських апартаментів до напівпідвальної кімнатки*» [1, с. 16]. В таких умовах головна героїня була змушена жити і надалі, розкіш була їй недоступна: «*Клавка працювала секретаркою у Спілці ще з 1944 року, коли СПРУ переїхала з Харкова в Київ, спершу на посаді машиністки з окладом 350 карбованців, а згодом – на посаді секретаря з окладом 400 карбованців. Таку саму зарплату, наприклад, отримував*

бухгалтер (не головний, у того був оклад аж 900 крб.). Жити можна» [1, с. 22]. Протягом всього твору читач ніби рахує разом із Клавкою її копійки. Вона постійно згадує про голод, і в неї «рука не піднімалася купувати щось неїстівне і «невдягальне».

Протягом твору ми дізнаємося про Клавкиних сусідів, з якими вона ділить комуналку. Старий дядь-Гаврило залишився на фронті без ноги і тепер живе «з порваною душею, як боян». Він, по суті, залишений владою напризволяще, і, будучи героєм війни, постійно перебуває у скрутному становищі: «Він жив через стінку у вузькій, як пенал («як гроб», за його словами), кімнаті, по суті, комірчині. Єдине, що відрізняло її від труни, – це вікно, теж на сонячний бік» [1, с. 17]. Сусідкою Клавки по квартирі була також Емма Германівна – сліпа пенсіонерка. Вона теж була змушена переселитися зі своєї старої квартири на четвертому поверсі у напівпідвальне приміщення, оскільки не вписувалась в радянську систему цінностей («буржуазні замашки мамзель Бруслевської, колишньої вихованки Інституту благородних дівиць і випускниці Вищих жіночих курсів, ніяк не відповідали революційним віянням молодій країні Рад» [1, с. 17]). Такою була реальність Клавки, і далеко не її одної, адже вона певною мірою може бути названа типовим персонажем 40-х років минулого століття. Для письменниці вона стала дуже вдалим типажем, оскільки співіснувала у кількох так званих «світах», кожен із яких її приваблював як «чужий» та поступово ставав «своїм».

Так, наприклад, світ її квартирки у напівпідвальному приміщенні видавався їй чимось чужим, стороннім, таким, що не давав заспокоєння, душевного затишку, відчуття безпеки. Натомість їй було значно комфортніше в середовищі мешканців РОЛІТу, де вона мала змогу через свої знайомства доторкнутись до кращого життя.

І все ж, така ідилія затишку і матеріальних благ у РОЛІТі теж була ілюзорною: квартири розподілялись «по заслугі», тож деяким приходилось якимось тіснитись, пробивати стіни чи ставити перегородки, створюючи таким чином нові кімнатки: «...*Естер, звільняючи свою квартиру, придумала план, достойний Остапа Бендера: Льоня Вишеславський пробиває стіну між квартирами №1 і №2, і так квартира №1 з двокімнатної перетворюється на однокімнатну, туди селять Михайла Стельмаха. А Вишеславські тепер мають не одну кімнату, а дві» [1, с. 13]. Але все одно, такі умови кращі, ніж у простих людей тих часів.*

Клавка насолоджується перебуванням серед поетів на роботі, а також у гостях в Єлизавети Петрівни у РОЛІТі, «*де все було не так, як у світі назовні – суворому й невблаганному» [1, с. 16]. Жінка почуває себе «своєю»*

серед цього творчого світу і намагається відсторонитись від думок, що її домівка насправді не тут: *«Це, по суті, був навіть не будинок, а «письменницьке село», де жили милі, начитані, інтелігентні люди, не те що в неї вдома у «підземеллі» – в напівпідвальному поверсі будинку по вулиці Чкалова, 45-в!»* [1, с. 16]. Ми бачимо невдоволеність героїні своїм становищем, але щоразу, коли вона повертається у своє «підземелля», відчутно, що вона все ж таки щиро піклується про своїх сусідів. При цьому не варто забувати, що Клавка дещо ідеалізувала письменницький світ, для неї він був чарівним, позбавленим сірої буденності. І коли на Пленумі сусід Єлизавети Петрівни Глухенький почав говорити, що не всі у РОЛІТі ведуть, так би мовити, «правильні» розмови, то це почало руйнувати її ілюзії, вона побачила, що навіть ті люди, які були поряд, вважались «своїми», можуть виявитися зовсім іншими: *«Вона сиділа і дивилася на цей зал, на цю сцену, і та ідилія, та картина української радянської літератури, тієї обожнюваної нею благородної інтелігентної спільноти – письменницької, політівської, ірпінської – розсипалася, як картковий будиночок. Її немов облили відром крижаної води. Їй хотілось провалитися крізь землю»* [1, с. 257].

Зовнішня ідилія письменницького буття підтримувалась у очах Клавки звичайними побутовими речами, які їй, простій секретарці, були недоступні: вдосталь їжі, різні смаколики, кришталевий посуд, гарна скатертина і стіл, за яким вечорами збираються сусіди, читають вірші, обговорюють плітки, розкладають пасьянси. Те, що було звичним для інших, ставало для неї якимось святковим банкетом: *«... хлібина, дві банки тушонки, бляшанка з оселедцем пряного посолу, горілка і знамениті мариновані маслюки Олечки – дружини Глухенького. Пильним оком Клавка визначила, що тушонка – не та, якою Єлизавету Петрівну забезпечує засекречений полковник, а з написом іноземною мовою. – О, так у вас тут бенкет на всю губу!»* [1, с. 62]. На противагу цьому в романі розповідається, як голодною і холодною зимою 1946-1947 років Клавці зі своїми сусідами доводилось підстрелювати голубів та горобців, щоб якось прогодувати себе.

Крім того, Бакланов, один із любовних інтересів героїні в романі, «підкупає» її саме своїм достатком і подарунками: *«Посередині кімнати стояв величезний букет гвоздик (до речі, у вазочці Арона Мойсейовича), а поряд – дерев'яний ящик зі свіжими яблуками в тирсі»* [1, с. 112]. Ця лінія, ймовірно, введена у твір з метою висвітлити химерність ідилії та стабільності письменницького світу. Клавка постійно відчуває з ним свою другорядність і залежність, хоча не знає, як правильно дати цьому раду. Від самого початку його залицянь жінка не може повірити, що сам завідувач Відділу пропаганди може водитися з якоюсь простою друкаркою. І їй важко

звикнутися з думкою, що, можливо, це й непогано бути коханкою такого чоловіка, бо вона для нього ніколи не зможе стати «своєю», буде відчувати себе не на своєму місці. Навіть ресторан «Динамо», до якого її запросив Бакланов, здавався їй якимось дивним, вона ніяк не могла розслабитись і отримувати задоволення від частування. Занадто вся ця атмосфера для неї була чужою: біла, накрохмалена скатертина, вазочка з гвоздичкою та серветниця у вигляді лебедя на ньому; «у двох бокалах, поставлених один навпроти одного, стирчали складені й запросовані «квіточкою» полотняні серветки – також бездоганно білі й накрохмалені. <...> Тарілочки були фірмові: на них у вигляді дніпровської хвилі було вимальовано блакитною і золотою емаллю слово «Динамо» [1, с. 261], – все було іншим, чужим. Клавці навіть важко було щось замовити, бо вона ніколи не відвідувала такі місця, а тому вона вибрала шампанське навмання, не знаючи, в чому відмінність солодкого від сухого; взяла котлету по-київськи, бо такої ще ніколи не куштувала. Тому, відповідно, настрої жінки, та ще й після важкого робочого дня, був зовсім не романтичним, і пропозиція одружитися з боку прихильника теж здавалася невчасною, не такою, як у дівочих мріях.

У громадському житті матеріальні нестатки Клавки зовсім не впливали на її статус. Через її руки як секретарки проходило багато документів, тому вона була в курсі всього, що коїлося в літературному світі тих часів, бо «у спілчанській приймальні на машиністку не звертали ніякогісінької уваги, вона була «порожнім місцем», і в такий спосіб дуже зручно було отримувати новини з перших вуст» [1, с. 10]. Вона заздалегідь знала, кого хвалитимуть, а чію творчість критикуватимуть на засіданні. Так, вона могла ділитися певною інформацією, але ми бачимо, що вона не в силах нічого вирішити чи змінити. І коли жінка в кабінеті Бакланова набирала текст під його диктовку, вона розуміла, як усе це неправильно, але була безсила у цій ситуації. Узагалі, як зауважує Н. Криницька, у творі представлена інтелігенція середнього гатунку, яка приймає установки радянських часів і, навіть збентежена невиправданою критикою та цькуванням колег-літераторів, не проймається «праведним гнівом» [2]. Так що навіть деяка причетність до так званого «вищого кола» нічого Клавці, по суті, не давала. Та вона довго намагалася себе запевнити, що Олександр Сергійович не може бути тим самим страшним чоловіком, працівником ЦК, який нищить письменників і який був «трунарем української радянської літератури».

Навіть у секретарських колах відчувалось розшарування. Так, поруч із секретаркою Бакланова Віолеттою Ромуальдівною Клавка відчувала себе нікчемною, мізерною істотою: «Секретарка Бакланова скорчила незадоволену міну, зайшла до кабінету і за півхвилини запросила туди

Клавку, змірявши її оцінювальним поглядом – з ніг до голови. <...> Секретарка Бакланова тримала спину прямо, була вдягнена у дорогий вовняний костюм, у нові черевики зі шнурочками і з «халою» на голові. Секретарка Голови Спілки письменників України не могла претендувати на такий шикарний вигляд. Вона була вбрана в синє штапельне платтячко з білим, власноруч вив'язаним гачком комірцем, у старих, але приведених в порядок позавчора на Євбазі Гречанкою черевиках, а от на голові у неї була значно модніша зачіска – «Вікторі Ролз» [1, с. 100]. Навіть ім'я, яке вибрала М. Гримич для секретарки Бакланова і яке Клавці було так важко запам'ятати, явно виділяє її і підносить над головною героїнею роману.

Взагалі М. Гримич дуже часто звертає увагу на одяг Клавки та її вигляд в цілому. На перший день Пленуму жінка зробила, все, що було в її силах, щоб виглядати якнайкраще, адже це дуже важлива подія для Спілки письменників: «Клавка вдяглася урочисто: чорний низ, білий верх. Блузку їй на день народження подарувала Єлизавета Петрівна. Вона була з тонкого батисту з дрібними рюшиками на шиї і на рукавах, а посередині мала рясний ряд перламутрових гудзичків. Клавці довелося прасувати її дуже довго, розправляючи кожну складочку. Черевики дядь-Гаврило сяк-так їй наваксував» [1, с. 197]. Далі неодноразово на одяг Клавки потрапляють плями: то від чорнил, що дуже її засоромило, коли помітила, у я кому вигляді предстала у приймальні працівника ЦК («Клавка глянула собі на груди... От сором! Крім рукава, ще й тут пляма від друкарської стрічки! Це ж вона перед ним... І перед «мадам халою»... в такому вигляді!.. Жак!» [1, с. 217]), то масні, що, знову ж таки, помічає Бакланов («Увіткнула виделку і... от зараза! З неї бризнуло масло! Клавка почала поспішно промокати серветками масні плями на своєму синьому штапелевому платтячку. – Виробнича травма? – пожартував у неї за спиною Олександр Сергійович» [1, с. 265]). Так авторка демонструє деяку незграбність дівчини, яка не належить до вищого кола, хоча намагається адаптуватися, посісти там своє місце.

Наприклад, ще за першої зустрічі Бакланов відзначив парфуми Клавки, що дісталися їй ще від матері, дивом збережені у комоді, а значить вони не дешеві. І коли вона потім забула надушитися, це дуже її занепокоїло, немовби без них вона перестане бути «своєю» в компанії Олександра Сергійовича: «Перед дверима його приймальні вона на хвилику зупинилася, поправила зачіску, заправила блузку у спідницю... От розтелена! А «Белая ночь»? Як це вона забула сьогодні надушитися?» [1, с. 211]. Важко не помітити, як Клавка постійно себе карає за різні промахи перед людьми, значно вищими за неї за статусом, однак коли жінка поряд із

письменниками, у звичному для неї середовищі, вона відчуває себе зібраною, хоча і для них вона не може бути повністю «своєю».

Дуже важливим моментом для становлення героїні була поїздка на вихідні в Ірпінь на дачу подружжя Сіробабів, що знаходилась неподалік від Будинку творчості. Хоча вона спілкувалася з письменниками і до цього, але згадана поїздка була для неї якоюсь дивовижною, ніби честь побувати в такій інтимній близькості до видатних людей. Крім цього під час цієї поїздки Неля попросила Клавку прочитати та дати свою оцінку новому роману Юрія Яновського «Жива вода», який вона сама начебто не встигла переглянути. Який же був подив дівчини, коли вона дізналася, що насправді твір письменниці все ж таки прочитала, їй просто було цікава думка секретарки. Таким чином, Клавка відчула себе «своєю» в колі людей, на яких дивилася, як на небожителів, і головне – яких поважала.

Треба зазначити, що Сіробаби теж не одразу вписалися у письменницьке середовище. У творі згадується, що мешканці РОЛІТу дивувалися, *«як у дуже посереднього та й недолюблюваного редакторами Павла Миновича Сіробаби зростає матеріальний добробут: адже він аж ніяк не міг похвалитися хорошиими гонорарами»* [1, с. 133]. І цього вони досягли завдяки тому, що Неля вміла «крутитися», щось діставати, перепродувати, робити все, щоб забезпечити спокій і стабільність своєї родини. Наприклад, на Вінниччині, на батьківщині чоловіка, вона збрала у господарів сушку з груш і яблук, найняла підводу і *«по морозу дісталася Москви, там оселилася в смердючій кімнатці колгоспного ринку, де, крім неї, жило ще восьмеро бабів. Два місяці вона простояла на базарі, захворіла на бронхіт, змарніла, але привезла додому машину, а крім того, щедро поділилася заробітком з односельцями чоловіка»* [1, с. 133].

Важливим фактором для визначення «своїї»/«чужої» людини є у твоорі й мова. Наприклад, поки компанія їхала до Ірпіня, Єлизавета Петрівна розмірковувала про те, як вона сама перейшла з російської на українську мову. Вона не знає, коли саме сталася її «українізація», бо жодних особливих почуттів під час навчання у школі українська в неї не викликала. І вона приходить до висновку, що так на неї вплинув цей письменницький колектив, зі своєю незрівнянною та самотньою атмосферою: *«Щоб бути часткою цієї спільноти – київської, політівської письменницької спільноти, – тобі насує бути україномовним...»* [1, с. 165]. Так, їй було не обов'язково писати українською мовою, але вона відчувала, що саме завдяки цій мові вона буде «своєю» в літературних колах. Важливо, що цей фактор переходу зі статусу «чужинця» у статус «свого» в романі якісно відмінний, адже Єлизавета Петрівна не пересилює себе (як, наприклад, Клавка в любовних стосунках), щоб стати частиною спільноти,

це стається саме собою, органічно. Далі з тексту ми дізнаємося, що причиною невпевненості Єлизавети Петрівни була не тільки російська мова, а й місце народження, як вона каже, – «занюхана робітничка слобідка», а не село, де люди живуть у мазанках, і не «в садку вишневому коло хати», де «хрущі над вишнями гудуть» [1, с. 166]. Вона вважає, що такі люди, як вона, теж заслуговують на свою літературу, яка не менш гарна, ніж те, що пишуть інші письменники.

Візуально результати дослідження можна представити таким чином:

Отже, в романі М. Гримич «Клавка» письменницький світ виступає одночасно в двох категоріях. Для головної героїні він, з одного боку, є «своїм», знайомим, цікавим, комфортним для існування, але з іншого боку – постійно дає їй зрозуміти свою «чужість» в ньому, окремішність. Це проявляється як на рівні матеріальному, побутовому, так і на рівні стосунків між людьми. Головною ознакою є хисткість і непевність цього інтелігентського світу радянських часів, коли грань між «своїм/чужим» є дуже тонкою.

Література

1. Гримич М. Клавка : роман. Київ : Нора-Друк, 2019. 336 с.
2. Криницька Н. «Клавка»: любов і боротьба радянської секретарки Спілки письменників. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50265717>.